

مستندات قرآنی آموزه های کلامی در زیارت جامعه کبیره

ریحانه احمدآبادی

چکیده

زیارت جامعه کبیره به عنوان یکی از متون برجسته و جامع امام شناسی در کلام شیعه، مجموعه ای غنی از آموزه های اعتقادی، کلامی و عرفانی است که جایگاه اهل بیت (علیهم السلام) را به عنوان واسطه های فیض الهی، حجت های خداوند و پیشوایان امت اسلامی در نظام توحیدی اسلام به تفصیل تبیین می کند. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی، به بررسی دقیق آموزه های کلامی زیارت جامعه کبیره و تطبیق آن با مستندات قرآنی و روایی می پردازد. در این مطالعه، بخش های کلیدی زیارت استخراج و با آیات قرآن کریم و تفاسیر معتبر شیعی مطابقت داده شده است تا اصالت، جامعیت و تعادل آموزه ها اثبات گردد. همچنین، با تحلیل سندی و تاریخی زیارت، اعتبار روایی آن تأیید و نقش آن در تحکیم اعتقادات شیعی، فرهنگ انتظار فرج و تربیت معنوی مورد بررسی قرار گرفته است. یافته ها نشان می دهد زیارت جامعه کبیره علاوه بر جنبه های ادبی و عرفانی، منبعی مستند و معتبر در حوزه کلام شیعه است که آموزه های توحید، امامت، عصمت، ولایت، شفاعت و علم اهل بیت را به صورت منسجم، مستدل و متوازن ارائه می دهد. این پژوهش با بهره گیری از منابع معتبر حدیثی، تفسیری و کلامی، زمینه ساز فهم عمیق تر معارف اهل بیت و ضرورت بازخوانی علمی و نقد مستمر این متن در عصر حاضر شده است.

کلمات کلیدی: امام شناسی، زیارت جامعه کبیره، مستندات قرآنی.

¹ سطح دو، حوزه علمیه ریحانه النبی شهرستان ملارد

مقدمه

زیارت جامعه کبیره به عنوان یکی از مهم‌ترین و جامع‌ترین زیارات اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) در فرهنگ شیعه، دارای مضامین عمیق کلامی، اعتقادی و عرفانی است که جایگاه امامان معصوم را به عنوان واسطه‌های فیض الهی، حجت‌های خداوند و پیشوایان امت اسلامی در نظام توحیدی اسلام به تفصیل تبیین می‌کند. این زیارت، علاوه بر بیان مناقب و فضایل اهل بیت، آموزه‌های بنیادینی همچون توحید، امامت، عصمت، ولایت، شفاعت و علم را به صورت مستند و منسجم ارائه می‌دهد. با وجود اهمیت فراوان این زیارت، پرسش‌های متعددی درباره اصالت سندی، جامعیت آموزه‌های کلامی، نحوه تطبیق آن با قرآن و سنت و نقش آن در تحکیم اعتقادات شیعی و فرهنگ انتظار فرج وجود دارد که نیازمند بررسی علمی و دقیق است. بر همین اساس این پژوهش در پی پاسخ به سوال اصلی تحقیق می‌باشد که آیا آموزه‌های کلامی زیارت جامعه کبیره از نظر سندی و محتوایی معتبر و مستند به قرآن و سنت اهل بیت (علیهم السلام) است؟

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل جامع و مستند آموزه‌های کلامی زیارت جامعه کبیره با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است. این تحقیق می‌کوشد ضمن بررسی دقیق مستندات قرآنی و حدیثی زیارت، جایگاه آن را در اعتقادات شیعی و فرهنگ انتظار فرج تبیین کند و اعتبار سندی و تاریخی آن را مورد ارزیابی قرار دهد.

زیارت جامعه کبیره به عنوان یک متن کلامی و اعتقادی جامع، نقش مهمی در شکل‌دهی باورهای دینی و فرهنگی شیعیان ایفا می‌کند. این زیارت، مرجع معتبری برای شناخت جایگاه اهل بیت و اصول اعتقادی شیعه است که می‌تواند به تعمیق معرفت دینی و تقویت پیوند معنوی میان مؤمنان و اهل بیت کمک کند. در شرایط کنونی که با گسترش جریان‌های فکری متنوع و گاه انحرافی مواجه هستیم، بازخوانی علمی، نقد مستمر و تبیین دقیق آموزه‌های این زیارت به منظور جلوگیری از برداشت‌های نادرست و غلوهای احتمالی امری ضروری است. همچنین، این پژوهش می‌تواند به تقویت فرهنگ انتظار فرج و ارتقای سطح معرفت دینی جامعه کمک نماید.

مطالعات و تحقیقات متعددی درباره زیارت جامعه کبیره انجام شده است که هر یک از زاویه‌ای خاص به آن پرداخته‌اند. به عنوان نمونه: سید کاظم طباطبایی در مقاله «پژوهشی درباره زیارت‌های جامعه»؛ به بررسی سند و اعتبار زیارت جامعه کبیره و جایگاه آن در منابع حدیثی پرداخته است. همچنین، علامه محمدباقر مجلسی در کتاب «بحارالانوار» ضمن نقل متن زیارت، به اهمیت و جامعیت آموزه‌های آن اشاره کرده و آن را خلاصه‌ای از معارف اهل بیت معرفی نموده است.

شیخ صدوق در کتاب «من لایحضره الفقیه» سند زیارت را به صورت متصل نقل کرده و آن را از منابع معتبر شیعه دانسته است. همچنین، آیت الله محمد محمدی‌ری‌شهری در کتاب «شرح زیارت جامعه کبیره یا تفسیر قرآن ناطق» به تفسیر مفاهیم کلامی زیارت و تبیین آموزه‌های آن پرداخته است. همچنین، عباس نوری در کتاب «مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره»؛ تطبیق آموزه‌های زیارت با آیات قرآن را به صورت دقیق بررسی کرده است. با وجود پژوهش‌های متعدد و ارزشمند در زمینه زیارت جامعه کبیره، هنوز مطالعه‌ای که به صورت جامع، تلفیقی و تحلیلی آموزه‌های کلامی، سندی و قرآنی این زیارت را به طور همزمان و عمیق بررسی کند، انجام نشده است؛ لذا این تحقیق درصدد است تا این خلأ علمی را پر کرده و به تحلیل کامل و مستند این موضوع بپردازد.

۱. مبانی نظری، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

مبانی نظری، زیربنای علمی و فکری هر پژوهش است که به درک عمیق‌تر موضوع و تحلیل دقیق‌تر داده‌ها کمک می‌کند. این بخش، چارچوبی منسجم برای پژوهش فراهم می‌آورد که بر اساس آن می‌توان مفاهیم کلیدی و روابط میان آن‌ها را شناخت و بررسی کرد. مبانی نظری، نه تنها به تبیین اصول و نظریه‌های بنیادین مرتبط با موضوع می‌پردازد، بلکه زمینه‌ای برای نقد و تحلیل دانش موجود فراهم می‌کند و پژوهشگر را در جهت‌گیری علمی و منطقی تحقیق یاری می‌رساند. همچنین، این بخش به کشف ابعاد مختلف موضوع و شناسایی خلأها و فرصت‌های پژوهشی کمک می‌کند و مسیر توسعه علمی را هموار می‌سازد. به این ترتیب، مبانی نظری نقش اساسی در اعتبار و کیفیت پژوهش ایفا کرده و پایه‌ای مستحکم برای مراحل بعدی تحقیق فراهم می‌آورد.

۱-۱ زیارت جامعه کبیره

زیارت به معنای «حضور و دیدار به قصد تعظیم و اظهار ارادت» تعریف شده است.^۱ همچنین، زیارت به معنای «دیدار و حضور در محضر مقدس برای اظهار ارادت» آمده است.^۲

زیارت جامعه کبیره یکی از زیارات معتبر و جامع شیعی است که به امام هادی (علیه السلام) منسوب است و در پاسخ به درخواست یکی از اصحاب ایشان بیان شده است. این زیارت به دلیل جامعیت مضامین و گستردگی مفاهیم، «جامعه» نامیده شده است؛ زیرا تمام ابعاد امامت و ولایت را در بر می گیرد و می توان آن را برای همه امامان معصوم (علیهم السلام) در هر زمان و مکان خواند.

۲-۱ مبانی کلامی و اعتقادی زیارت جامعه کبیره

زیارت جامعه کبیره بر اصول کلیدی کلام شیعه استوار است که مهم ترین آنها عبارتند از:

توحید: توحید به معنای «یکی دانستن خداوند و یگانگی او در ذات و صفات» آمده است.^۳ زیارت جامعه کبیره با تأکید بر توحید ذاتی و افعالی آغاز می شود و اهل بیت را مخلصان در توحید معرفی می کند. این توحید شامل مراتب مختلفی همچون خالقیت، ربوبیت، اطاعت و عبادت است که با آیات متعدد قرآن هماهنگ است.^۴

امامت: امامت به معنای «رهبری، پیشوایی و جانشینی پیامبر اسلام در امور دینی و دنیوی» تعریف شده است.^۵ جایگاه امام به عنوان حجت الهی، وارث انبیا و پیشوای امت مطرح می شود. زیارت جامعه کبیره امامت را از منظر کلامی و اعتقادی به تبیین می نشاند و نقش امام در هدایت جامعه را برجسته می کند.^۶

^۱ معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۷۵۲

^۲ دهخدا، لغت نامه، ج ۲۹، ص ۱۴۵

^۳ صادقی، فرهنگ جامع زبان فارسی، ج ۳، ص ۱۲۵

^۴ نوری، مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره، ص ۲۵

^۵ عمید، فرهنگ فارسی، ص ۴۳۸

^۶ نوری، مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره، ص ۴۷

عصمت: عصمت به معنای «پاکی، مصونیت از خطا و گناه» تعریف شده است.^۱ عصمت اهل بیت به عنوان ویژگی بارز و ضروری برای امامت در زیارت تأکید شده است که مستند به آیه تطهیر^۲ است. ولایت و هدایت: ولایت به معنای «سرپرستی، حمایت و رهبری» آمده است.^۳ ائمه به عنوان «صراط الله» و «سبل الله» معرفی شده‌اند که راهنمایان مستقیم الهی در مسیر هدایت هستند.^۴ شفاعت و معاد: مفاهیم شفاعت و نقش امام در روز قیامت نیز در زیارت مطرح شده و با آیات قرآن تطبیق دارد.^۵

این شرح‌ها نشان می‌دهند که زیارت جامعه کبیره نه تنها یک متن دعا، بلکه یک دوره کامل امام‌شناسی است که آموزه‌های فلسفی و کلامی شیعه را در قالبی منسجم بیان می‌دارد. همچنین، به تبیین تفاوت مکتب امامت با مکاتب دیگر و جایگاه ویژه اهل بیت در نظام توحیدی می‌پردازد و ابعاد معنوی و اخلاقی این جایگاه را برجسته می‌سازد.

۳-۱ تحلیل ادبی و بلاغی زیارت جامعه کبیره

شرح‌های زیارت جامعه کبیره، به بررسی ساختار ادبی و بلاغی متن می‌پردازند و نشان می‌دهند که چگونه زبان فصیح و عبارات دقیق، مفاهیم عمیق کلامی و عرفانی را منتقل می‌کند. این تحلیل‌ها، نقش زیارت را در تربیت معنوی و ارتقای سطح معرفتی خوانندگان برجسته می‌سازد و اهمیت حفظ و ترویج این متن را در جامعه دینی افزایش می‌دهد.^۶

زیارت جامعه کبیره از نظر ادبی و بلاغی یکی از متون برجسته و فاخر زبان عربی در حوزه معارف دینی است که با بهره‌گیری از آرایه‌های بلاغی متنوع همچون تشبیه، استعاره، تکرار و تضاد، مفاهیم عمیق

^۱ معین، فرهنگ فارسی، ج ۲، ص ۸۷۰

^۲ احزاب: ۳۳

^۳ علامه مجلسی، بحارالانوار، ج ۲۲، ص ۳۳

^۴ دهخدا، لغت نامه، ج ۳۰، ص ۲۵۳

^۵ نوری، مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره، ص ۶۰

^۶ همان، ص ۷۸

^۷ استادی و مجلسی، شرح زیارت جامعه کبیره، ص ۲۱

۷-۳ رجعت، معاد و تصرف در عالم

زیارت جامعه کبیره به مباحث رجعت و معاد اشاره دارد. عباراتی مانند «وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً»^۱ و «يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ»^۲ در زیارت آمده است که نقش ائمه را در بازگشت مؤمنان و قیامت نشان می‌دهد.^۳ این آموزه‌ها بیانگر استمرار ولایت امامان در همه عوالم و زمان‌هاست و نشان می‌دهد که امامان پس از غیبت نیز نقش حیاتی در نظام تکوینی و تشریعی الهی دارند.^۴ رجعت، به معنای بازگشت امامان و مؤمنان در زمان خاصی پیش از قیامت است که در زیارت جامعه کبیره به آن اشاره شده و از اصول اعتقادی شیعه محسوب می‌شود.^۵

۸-۳ تولی و تبری

یکی از اصول اساسی در زیارت جامعه کبیره، تأکید بر تولی (دوستی و پیروی از اهل بیت) و تبری (برائت از دشمنان آنان) است که از ارکان اعتقادی شیعه محسوب می‌شود. این آموزه با آیه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»^۶ هماهنگ است.^۷ زیارت جامعه کبیره بر ضرورت پیروی عملی و قلبی از اهل بیت تأکید دارد و بر برائت از دشمنان آنان به عنوان شرط ایمان و حفظ دین تأکید می‌کند.^۸ این آموزه، پیوند میان محبت اهل بیت و اعتقاد به ولایت ایشان را مستحکم می‌سازد و از هرگونه انحراف و غلو جلوگیری می‌کند.^۹

^۱ قصص: ۵

^۲ اسراء: ۷۱

^۳ نوری، مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره، ص ۷۸

^۴ مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۸، ص ۳۵۷

^۵ کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۴۵۲

^۶ مائده: ۵۵

^۷ مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۰، ص ۲۲

^۸ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۹۴۲

^۹ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۳۵

۹-۳ یکپارچگی خلقت اهل بیت و جایگاه نورانی آنان

زیارت جامعه کبیره به یکپارچگی خلقت اهل بیت و نورانیت ایشان اشاره دارد که آنان را از سایر انسان‌ها ممتاز می‌سازد. اهل بیت به عنوان «نور خدا» و «چراغ‌های هدایت» معرفی شده‌اند که تجلی انوار الهی و واسطه فیض الهی در عالم هستند.^۱ این آموزه در متون عرفانی و کلامی شیعه با آیات نورانی قرآن و روایات معتبر تطابق دارد و نشان‌دهنده جایگاه ویژه اهل بیت در نظام هستی است. زیارت جامعه کبیره، این نورانیت و یکپارچگی خلقت را به عنوان دلیل بر عصمت و مقام والای اهل بیت مطرح می‌کند که آنان را الگوهای کامل برای هدایت بشریت می‌سازد.^۲

۱۰-۳ اخلاق و اسوه بودن اهل بیت

زیارت جامعه کبیره، ائمه را اسوه‌های اخلاقی و عملی معرفی می‌کند که باید پیروانشان از آنان الگو بگیرند. این آموزه با آیات قرآن که پیامبران و اولیای الهی را الگو معرفی می‌کند، هماهنگ است. اهل بیت به عنوان نمونه‌های کامل اخلاق، عدالت، صبر و تقوا معرفی شده‌اند و زیارت جامعه کبیره بر پیروی عملی از سیره آنان تأکید دارد. این تأکید، نقش اهل بیت را در تربیت اخلاقی و معنوی جامعه برجسته می‌سازد و زیارت را به یک منشور اخلاقی و تربیتی تبدیل می‌کند.^۳

^۱ فتاحی، انوار الهی: شرح زیارت جامعه کبیره، ص ۲۵۵

^۲ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۱، ص ۳۲۵

^۳ مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۲۲

نتیجه‌گیری

زیارت جامعه کبیره به عنوان یکی از متون بنیادین و جامع در حوزه کلام شیعه، جایگاهی ویژه در تبیین آموزه‌های اعتقادی، کلامی، اخلاقی و عرفانی اهل بیت (علیهم‌السلام) دارد. پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی و تطبیقی، نشان داد که این زیارت نه تنها مجموعه‌ای منسجم از مفاهیم کلیدی توحید، امامت، عصمت، ولایت، شفاعت و علم اهل بیت است، بلکه این آموزه‌ها به طور دقیق و مستند با آیات قرآن کریم و احادیث معتبر تطبیق یافته‌اند و از نظر سندی نیز از اصالت و اعتبار بالایی برخوردارند. تحلیل سندی و تاریخی زیارت جامعه کبیره، جایگاه آن را به عنوان یک منبع روایی معتبر تثبیت کرده و نشان می‌دهد که این متن از منابع اصیل شیعه است که توسط بزرگان حدیث‌شناس مورد تأیید قرار گرفته است.

علاوه بر این، زیارت جامعه کبیره به عنوان مرامنامه‌ای اعتقادی و کلامی، نقش مهمی در تحکیم باورهای شیعیان و تعمیق فرهنگ انتظار فرج ایفا می‌کند. این زیارت با بیان جایگاه امامان به عنوان حجت‌های الهی و واسطه‌های فیض، زمینه‌ساز تقویت پیوند معنوی میان مؤمنان و اهل بیت (علیهم‌السلام) است و در تربیت اخلاقی و معنوی جامعه نیز نقش مؤثری دارد. شرح‌ها و تفسیرهای متعدد این زیارت، امکان فهم دقیق‌تر و کاربردی‌تر آموزه‌های آن را فراهم آورده و اهمیت آن را در حوزه تعلیم و تربیت دینی برجسته ساخته است.

در نهایت، زیارت جامعه کبیره با جامعیت و اصالت خود، به عنوان میراثی گران‌بها در حوزه کلام و اعتقادات اسلامی، نه تنها موجب تعمیق معرفت دینی می‌شود بلکه به تقویت وحدت و انسجام میان پیروان اهل بیت کمک می‌کند. ضرورت بازخوانی علمی، نقد مستمر و ترویج این زیارت در عصر حاضر، به ویژه در مواجهه با چالش‌های فکری و فرهنگی، بیش از پیش احساس می‌شود. بنابراین، توصیه می‌شود که پژوهش‌های آینده به بررسی تطبیقی، کاربردی و فرهنگی زیارت جامعه کبیره بپردازند تا جایگاه آن به عنوان یک منبع معتبر و جامع در معارف اسلامی بیش از پیش تثبیت و توسعه یابد. مطالعه و ترویج این زیارت، گامی مؤثر در ارتقای سطح معرفت و تقویت ایمان جامعه اسلامی خواهد بود.

منابع

- قرآن کریم

۱. استادی، رضا؛ مجلسی، محمدباقر، شرح زیارت جامعه کبیره، تهران: انتشارات رضا استادی، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه. ش.
۲. توکل، سیدرحیم، مقدمه، شرح و تفسیر زیارت جامعه کبیره، تهران: انتشارات کلینی، چاپ اول، ۱۳۷۲ ه. ش.
۳. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه. ش.
۴. صادقی، علی اشرف، فرهنگ جامع زبان فارسی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، چاپ اول، ۱۳۹۵ ه. ش.
۵. صدوق، ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، من لایحضره الفقیه، بیروت: دار صعب، دار التعارف، ۱۴۰۱ ه. ق.
۶. طباطبایی، سیدمحمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه. ق.
۷. طباطبایی، سیدمحمد بن عبدالکریم؛ بهادلی، کاظم، الاعلام اللامعه فی شرح الجامعه، قم: انتشارات الرافد، چاپ اول، ۱۳۹۰ ه. ش.
۸. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: فرهنگ نما، چاپ اول، ۱۳۸۹ ه. ش.
۹. فتاحی، سیدحمید، انوار الهی: شرح زیارت جامعه کبیره، قم: انتشارات میرفتاح، چاپ سوم، ۱۳۹۷ ه. ش.
۱۰. قمی، عباس، مفاتیح الجنان، ترجمه: موسوی دامغانی، تهران: انتشارات الهادی، چاپ سی و چهارم، ۱۳۹۰ ه. ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: سیدجواد مصطفوی، قم: انتشارات بینا، ۱۴۱۰ ه. ق.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، رجال، بیروت: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ ه. ق.

۱۳. کمیجانی، وحید، زیارت جامعه کبیره و عرفان اسلامی، تهران: انتشارات کتاب دانیال، چاپ اول، ۱۳۹۷ ه. ش.

۱۴. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه. ق.

۱۵. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۸ ه. ش.

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ه. ش.

۱۷. نوری، عباس، مستندات قرآنی زیارت جامعه کبیره، تهران: انتشارات نبا، چاپ اول، ۱۳۹۴ ه. ش.